

CsÍKY BALÁZS*

A MAGYARORSZÁGI SZÉLSŐJOBBDAL ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ VISZONYA AZ 1930-AS ÉVEKBEN

THE HUNGARIAN EXTREME RIGHT WING AND THE CATHOLIC CHURCH IN THE 1930S

ABSTRACT

In the 1930s a new extreme right wing tendency appeared in Hungary, the Hungarian National Socialism, which pretended to be Christian in contrast to the German National Socialism. The use of concept of 'Christian' concealed the differences and contradictions between the Christianity and the National Socialist ideology which deceived many people. Therefore could be happened that in Hungarian Catholic circles the approach was different to Hungarian National Socialism and to the German version in several cases. Several people did not consider the Hungarian extreme right wing to be dangerous for the Catholic Church but others, among them the apostolic nuncio in Budapest as well, saw the danger of it clearly and noticed the contradiction between the National Socialist ideology and the Catholic teaching. The Hungarian extreme right leaders pretended to be Christian, like Ferenc Szálasi who was leader of the Arrow Cross movement. Szálasi resolved the contradictions between the National Socialist ideology and the Christianity in that way he rejected certain elements of the Christian teaching and formed a special Christianity in himself while he hated the churches and accused those of the falsification of Jesus Christ's teaching. But seemingly he did not show his mind indeed – probably for tactical reasons – he strove to maintain good relations with the churches. The Catholic bishops called the attention to the danger of extreme ideology but they did not condemn clearly and officially the extreme right organizations. On the other hand the Catholic press wrote clearly that the program of the strongest National Socialist group, the Arrow Cross movement was in contrast to not only the interests but the teaching of the church as well. But the Arrow Cross leaders could maintain the appearance of being Christian. In 1938 several political answers to the strengthening of extreme right were formulated by Catholics. A part of this suggested the compromise with the Arrow Cross movement but others stood by the political reforms on the basis of constitution. As it was drafted by nuncio Rotta as well, it could have been prevented the advance of extreme right ideology with necessary social reforms like agrarian reform. But the reforms were failed until the end of the period.

1. Bevezetés

Az 1930-as években, az Európában észlelhető folyamatokkal párhuzamosan, Magyarországon is a szélsőjobboldal újabb erősödése figyelhető meg, bár a részleges politikai sikert csak az 1939-es parlamenti választás hozta meg számára. Ebben az időszakban a szélsőjobboldal új típusaként jelent meg a magyar nemzetiszocializmus. A külföldi példákkal ellentétben nem jött létre egységes magyar nemzetiszocialista mozgalom és párt, hanem az irányzat széttöredezett volt, több pártból állt, önjelölt vezetőkkel. Szembeszökő jellegzetessége volt az is, hogy a német nemzetiszocialista mozgalommal ellentétben kereszténynek mondta magát. Ez szövegszerűen megjelent a különböző pártprogramokban, valamint megmutatkozott abban is, hogy szélsőjobboldali csoportok szervezeten vettek részt egyhá-

---

* Dr. Csiky Balázs PhD történész.

zi eseményeken. Ez megnehezítette, ugyanakkor fontossá is tette a keresztény egyházak, különösen a katolikus egyház és annak tagjai viszonyát ehhez a mozgalomhoz.¹

Általánosságban beszélni a katolikus egyház hozzáállásáról nem lehet, hiszen a kérdés vizsgálatánál különböző értelmezésekhez vezethet, ha az egyház intézményi vagy ha közösségi jellegét helyezük előtérbe. Különböző álláspontokat képviselhetett a Szentszék, a főpapok, az alsópapság, a hívek vagy a különféle katolikus társadalmi szervezetek. Jelen tanulmányban elsősorban az egyházi felső vezetés és politikusok hozzáállását vizsgáljuk.

A német és a magyar nemzetiszocializmusnak a kereszténységhez való különböző viszonya a két mozgalomhoz való eltérő hozzáállást eredményezett a magyarországi katolikus körökben. A magyar katolikus sajtóban már 1934-ben megjelentek a német nemzetiszocializmust leleplező cikkek, és a német eredetivel azonos évben napvilágot látott Michael Faulhaber münchen-freisingi bíboros érsek adventi prédikációit tartalmazó könyve, melyben a főpap a náciizmus ellen emelte fel szavát. Ezek lehűtötték azt a kezdeti lelkesedést, amelyet Hitler politikájával szemben tápláltak katolikus körökben az egyházüldözés kibontakozása előtt. Sokan ugyanis, még ha a módszereket helytelenítették is, rokonszenvvel nézték, hogy a német kormányzat fellép a kommunisták ellen, előtérbe helyezi a nemzeti gondolatot és a hagyományok ápolását, megrendszabályozza a destruktívnek tekintett irodalmat és a sajtót, megtagadja a háborús jóvátétel fizetését. Ugyanakkor még sokan azok közül is, akik elítélték a náci ideológiát és gyakorlatot, nem ismerték fel a magyar szélsőjobboldali csoportok veszélyeit, sőt rokonszenveztek azokkal.²

2. Fogalmi elemek

A téma vizsgálatához szükséges tisztázni néhány olyan fogalom korabeli jelentéstartalmát, amelyeket a korban is többféle értelemben használtak. Ezek a 'keresztény' fogalma, valamint a szélsőjobboldali ideológia két fontos eleme, az antiszemitizmus és a szociális kérdés.

2.1. A 'keresztény' fogalma

A téma vizsgálata szempontjából a 'keresztény' fogalmának három jelentését különíthetjük el. Az első a vallási jelentés, a második a politikai jelentés, a harmadik pedig egy negatív, antiszemita meghatározás, amely a 'keresztény' fogalmát a 'zsidó' fogalmával állítja szembe. Az első két jelentés a katolikus egyház hivatalos álláspontja szerint is összekapcsolódhatott, hiszen a katolikusok fokozottabb társadalmi szerepvállalását a pápák is szorgalmazták. Utalni lehet itt XIII. Leó pápa *Rerum novarum* kezdetű enciklikájára, amely a keresztényszocialista politikai irányzat elméleti kiindulópontja volt. Ugyanakkor a Horthy-rendszer keresztény-nemzeti ideológiája és a keresztény tanítás csak látszólagosan esett egybe. A kereszténység mint politikai program és jelszó nem volt azonos a kereszténység valláserkölcsei jelentésével. Ez az eltérés az ellenforradalmi rendszer kezdetétől fogva fennállt, és a rendszert támogató gondolkodók és publicisták közül is többen szóvá tették, így 1920–21-ben Prohászka Ottokár és Bangha Béla, az 1930-as és 1940-es évek politikai fejleményeivel kapcsolatban pedig Nyisztor Zoltán. Összefüggött ezzel a 'keresztény' fogalmának harmadik, antiszemita jelentése, amely olyan megfogalmazásokban fejeződött ki, mint például a „keresztény erkölcs” és a „zsidó szellem” szembeállítására.³ Az eltérő jelentéstartalmak miatt előfordulhatott, hogy a különböző szereplők ugyanazt a kifejezést használták, de mást értettek alatta.

2.2. Antiszemitizmus

Az antiszemitizmussal, mint a szélsőjobboldali ideológia meghatározó elemével kapcsolatban itt csupán a katolikus egyházzal való érintkezési pontokat emeljük ki. Az 1930-as években az ún. zsidótörvények nem csupán fordulópontot jelentettek a zsidóság diszkriminációjában, hanem a törvények körüli viták lehetőséget teremtettek a zsidósággal kapcsolatos álláspontok és vélemények kifejtésére is. Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius az első zsidótörvény javaslatát ismertető jelentésében rámutatott, hogy a javaslatot „általában jól fogadták, mert az antiszemita mozgalom mélyen megfelel a magyarok jelenlegi mentalitásának.”⁴ A konvertita zsidókat is gyanúsnak tartják, és a magyar fajjal nehezen keverhető elemnek tekintik őket. A nuncius kiemelte, hogy katolikus körökben is elterjedt a bizalmatlanság érzése a konvertita zsidókkal szemben.⁵ A Rotta által leírt általános zsidóellenes hangulat nemcsak a hívekre, hanem a főpapok nagy részére is jellemző volt. Glattfelder Gyula csanádi püspök a törvényjavaslat felsőházi bizottsági vitájában elmondott beszédében egyrészt elismerte a zsidóság diszkriminációjának szükségességét, másrészt viszont figyelmeztetett az antiszemita tendencia veszélyeire is: „Mert én úgy látom, akik a zsidókérdéssel kapcsolatban a leghangosabbak, nem annak megoldására törekcszenek, hanem ürügyet keresnek, hogy a zavarosban halásszanak. (...) azt kell látni, hogy a durva uszítás a legselejtesebb elemeket mozgatja meg, amelyek porondra állása nem annyira a zsidók, mint inkább etikai erők és tekintélyek biztonságát fenyegeti. (...) Kétségtelen, hogy a világszerte tomboló antiszemita viharban a zsidók azt aratják, amit ők maguk vetettek. (...) Ezek dacára mégsem szabad a problémát azzal a rövid szóval elintézni: úgy kell nekik. Én nem csak a zsidókat látom, hanem az országot félttem. (...) nyilvánvaló, hogy csak paragrafusokkal a kérdést nem lehet megoldani. A közhatalomnak bátor és őszinte felvilágosító és rendszerező eréllyel kell a nemzet lelki egyensúlyát helyreállítani.”⁶ A zsidóellenesség ebben az esetben összekapcsolódott a liberalizmus- és kapitalizmusellenességgel. A püspök az „erkölcsöt és fegyelmet megbontó és diszkreditáló zsidószellemet” a „keresztény etikával” állította szembe. Ugyanakkor a katolikus főpapok számára elfogadhatatlan volt, hogy a zsidótörvények a kikeresztelkedett zsidók egy részét is a törvény hatálya alá tartozók közé sorolták.⁷

A látszólagos ellentmondás akkor oldható fel, ha különbséget teszünk a zsidóellenesség különböző változatai között. A katolikusok között elterjedt zsidóellenesség nem faji alapú volt, hiszen azokat a konvertita zsidókat, akik nem csupán társadalmi vagy gazdasági előnyök érdekében, hanem valóban a katolikus hit iránti meggyőződéstől vezérelve tértek át, azaz őszintén megtértek, a keresztény közösség, az egyház teljes jogú tagjának tartotta. Az áttérés őszinteségének kétségbe vonása, azaz a lojalitás megkérdőjelezése a katolikus közösség részéről az egykori feltételes emancipációs diskurzusokkal rokonítható. Ennek az álláspontnak a képviselői a zsidókérdés megoldásának a zsidóság teljes, azaz nyelvi, kulturális, társadalmi és vallási beolvadását tekintették. Ez azonban nem jelentette a magyarországi zsidóság egészének asszimilációját, hiszen tisztában voltak vele, hogy ez nem lehetséges. Prohászka Ottokár rámutatott, hogy a magyar zsidóság is elindult a nemzetvé válás útján, amely szerinte el fog vezetni a hazai zsidóság kisebbségének teljes asszimilációjához és többségének disszimilációjához. A zsidóellenességnek ez a változata tehát asszimiláló jellegű volt, míg a faji alapú antiszemitizmus disszimiláló, hiszen a haza zsidóság egészét, köztük a már asszimilálódott zsidókat is ki akarta zárni a társadalomból. Ezt az alapvető különbséget mindkét oldalon, katolikus részről és a szélsőjobboldalon is felismerték, ezért utasította el például Bangha Béla a „gyűlölködő fajvédelmet” és ezért támadta Méhely Lajos, magyarországi fajbiológiai kutatások egyik kezdeményezője Banghát a „zsidótérítés” miatt. A zsidóellenesség különböző változatai közötti különbségtételt az elemzés

szintjén már Bibó István megtette 1948-ban született híres tanulmányában, amikor szembeállította egymással az „egyházias antiszemitizmust” a „modern, tömeggyilkos antiszemitizmussal”.⁸

2.3. Szociális kérdés

A szociális problémák felismerése és megoldásának szándéka a nemzetiszocialista vezetők és szervezetek gondolataiban, programjaiban hangsúlyos szerepet kapott. A katolikus egyház a XIX. század végétől, a keresztényszociális irányzat megjelenésével vált fokozottabban érzékenyvé a modern kor társadalmi problémái iránt. XIII. Leó pápa 1891-ben kiadott *Rerum novarum* kezdetű enciklikájában megoldási javaslatokat is kínált ezekre. Magyarországon többek között Prohászka Ottokár volt ennek a keresztényszociális irányzatnak a képviselője. A magyar szélsőjobboldal többször hivatkozott a keresztényszocializmusra és Prohászka Ottokárra is. De a szélsőjobboldal egy részének figyelmét XI. Piusz pápa 1931-ben, a *Rerum novarum* negyvenedik évfordulójára kiadott *Quadragesimo anno* kezdetű enciklikájában megfogalmazott hivatásrendiség is felkeltette. Annak ellenére, hogy XI. Piusz pápa mind a nemzetiszocializmust, mind pedig a marxista-leninista világnézetet határozottan elítélte 1937-ben kiadott két enciklikájában.⁹

Hiába fordult a katolikus egyház a munkásság felé, Magyarországon nem sikerült áttörést elérni, a munkásság nagy része az ateista szociáldemokrata szakszervezetek tagja volt, míg a keresztényszocialista szakszervezetek nem játszottak jelentős szerepet. A nyilasok létre akartak hozni egy olyan munkásmozgalmat, amely nemzeti alapon állt és kereszténynek is mondta magát. Sok katolikus azt hitte, hogy a nyilas mozgalom valósítja majd meg azt, amit addig nem sikerült.¹⁰

Magyarországon a szociális feszültségek egyik oka az aránytalan földbirtokeloszlás volt. A szociális reformok közül a földkérdés megoldása volt az egyik legsürgetőbb, és a különböző nemzetiszocialista pártok ezt bele is foglalták programjaikba. Mivel azonban a katolikus egyház jelentős földbirtokokkal rendelkezett és főpapjai a nagybirtokosok közé tartoztak, a földkérdés megoldásának felvetése érdekellentéteket eredményezett az egyház és a nemzetiszocialista pártok és mozgalmak között, amint erre a későbbiekben még kitérünk.

3. Egyházi helyzetelemzés

1937. március 14-én jelent meg XI. Piusz pápa *Mit brennender Sorge* kezdetű enciklikája, amely élesen elítélte a német nemzetiszocialista újpogányságot, a totalitarizmust, a fajelméletet, a fajüldözést és az egyházüldözést. Rotta nuncius a bitoros államtitkár utasítására informálódott a németországi egyházellenes lépések magyarországi fogadtatásáról. A nuncius által feltett bizalmas kérdésekre Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatója adott választ 1937 júliusában. Az Actio Catholica egy olyan, az egyházi hierarchia irányítása alatt álló szervezet volt, amellyel a világiakat kívánták bevonni az egyház munkájába. Egyben feladata volt a katolikus egyesületek központi irányítása is.¹¹ Mihalovics három hónappal korábban bizalmas kérdőívet küldött azon vidékek plébánosaihoz, ahol az Actio Catholica tudomása szerint gyökeret vert a magyar nemzetiszocialista mozgalom. A visszaérkezett több mint 150 válaszból vont le a tanulságokat. Eszerint Magyarországon még nincs a vallás számára veszedelmes nemzetiszocialista mozgalom. Kijelentette, hogy a magyar katolikusok egyöntetűen és határozottan elutasítják a Németországban folyó vallásüldözést. Ugyanígy határozottan állást foglalnak ellene nem csak a liberális, de általában a jobboldali és a katolikus lapok is. Mihalovics úgy látta, hogy a magyar nemzetiszocialista mozgalom nem veszélyes, mert nem egyházellenes, ezért nem is

kell ellene fellépni, ráadásul a fellépéssel csak a mozgalmat erősítenék. Ideiglenes politikai jelenségként jellemezte, amiben nem lett igaza, hiszen 1937–39-ben a magyar nemzetiszocializmus népszerűsége és támogatottsága növekedett.¹²

Ezzel a helyzetértékeléssel ellentétes nézetek is megfogalmazódtak. Széchenyi György gróf, keresztény párti képviselő a Korunk Szava 1937. április 15-i számában megjelent cikkében arra figyelmeztetett, hogy „a hitlerizálás Magyarországon kimondottan katolikus betegségnek mutatkozott”, és mivel ellene nem történt megfelelő hivatalos egyházi fellépés, „zavartalanul terjeszkedhetett az Actio Catholica égisze alatt is”. Mihalovics Zsigmond, az Actio Catholica országos igazgatójaként tiltakozott a cikk ellen a magyarországi katolikus egyház vezetőjénél, Serédi Jusztinián hercegprímásnál, aki rendre utasította a képviselőt. Széchenyi György a hercegprímásnak írt válaszában elismerte, hogy talán túl erősen fogalmazott, de fenntartotta álláspontját, hogy leginkább a katolikusok között terjed a nyilas mozgalom és azok nézete, akik a nemzetiszocializmust összegeyztethetőnek tartják a katolikus tanítással.¹³

Angelo Rotta budapesti apostoli nuncius 1937–38-ban írt jelentéseiben a politikai helyzet elemzésekor többször kitért az akkoriban már legerősebb szélsőjobboldali irányzatra, a nyilas mozgalomra. A belpolitika tárgyalásánál első vagy második helyen, a politikai pártok közül elsőként számolt be a nyilasok aktivizálódásáról. Egyértelműen veszélyesnek tartotta a nyilasokat, mint szélsőségeket, akik nem csak durván antiszemiták, hanem az egyházat, közelebbről az egyházi nagybirtokokat is támadják. Vezetőjüket, Szálasi Ferencet úgy jellemezte, mint aki „inkább Mussolini, mint Hitler gyenge utánzata, egy kicsit egzaltált, egy kicsit prófétikus magatartást vesz fel”.¹⁴ Rotta megállapította, hogy a nyilasok egyre több támogatóra találtak a fiatalok között és a politikai elit köreiből, de a papok között is voltak szimpatizánsaik. Hiába lépett fel ellenük a kormány a rendőrség bevetésével is, továbbra is veszélyt jelentettek. A nuncius egyértelműen kijelentette, hogy a nyilasok egyházpolitikai programja nem egyeztethető össze a katolikus tanítással, még ha több vezetőjük katolikusnak mondja is magát. A nyilaskeresztes ideológia alapja a náci gondolkodásmód. Rotta úgy vélte, hogy komoly szociális reformokkal és az agrárkérdés megoldásával lehet hatékonyan megküzdeni ezzel az ideológiával. Ebben a tekintetben sokat várt a kormánytól és Imrédy Béla miniszterelnöktől, bízott abban, hogy Imrédy végrehajtja a szükséges reformokat a Szent István-i hagyományok tiszteletben tartása mellett.¹⁵ Tudjuk, hogy a reformokat végül nem hajtották végre, sőt egészen a korszak végéig, 1945-ig nem sikerült megoldást találni ezekre a problémákra.

Nagy jelentősége volt annak, hogy a főpásztorok testülete, a magyar katolikus püspöki kar hogyan foglal állást az erősödő szélsőjobboldallal kapcsolatban. A püspöki kar 1937. őszi, majd 1938. tavaszi ülésén is foglalkozott a kérdéssel. Mindkét alkalommal arra jutottak, hogy óvni kell a papokat a szélsőjobboldali mozgalmaktól, viszont a hívek eligazításáról nem döntöttek. Ugyanakkor azt nem engedték, hogy mozgalmi vagy pártesemények szakrális cselekményekkel keveredjenek, és ezáltal különböző politikai szervezetek mintegy egyházi áldást nyerjenek. Többször előfordult ugyanis, hogy szélsőjobboldali csoportok zászlajukat szerették volna megáldani. A kérés megtagadására a püspöki kar 1935. októberi határozata adott lehetőséget, mely szerint csak templomi és katolikus egyesületi vagy iskolai zászlókat szabad egyháziilag megáldani. A templomba, amely a korszakban, főleg vidéken, fontos közösségi tér volt, nem engedték be a szélsőjobboldali politikát. Ezen kívül, ha a magyar nemzetiszocializmus vonatkozásában konkrétan nem is, általános elvi kérdésekben irányt mutatott a püspöki kar. Az 1938-as Szent István-évet megnyitó közös pásztorlevelükben a főpapok elítélték a fajelméletet, a diktatórikus törekvéseket és az újpapán tendenciákat.¹⁶

4. Szélsőjobboldali vezetők vallásossága

Amint már említettük, a magyar nemzetiszocialista mozgalom kereszténynek mondta magát, vezetői vallásos embereknek mutatták magukat. Ennek a jelenségnek az elemzésekor két személyt emelünk ki, az egyik Pálffy Fidél gróf, a másik Szálasi Ferenc, akik több szempontból is eltérnek egymástól, különböző típusait testesítik meg a szélsőjobboldali vezetőknek. Pálffy az első magyar nemzetiszocialista vezetők közé tartozott, arisztokrata származású, fiatal korától erős kötődése volt a katolikus egyházhoz, pártalapításai nem voltak túlságosan sikeresek, ideológiai írásai nem tartalmaztak eredeti gondolatokat. Szálasi polgári családból származott, katonai pályát futott be, majd a nyilas mozgalom életre hívásával a legerősebb szélsőjobboldali irányzatot hozta létre és vezette, hungarizmus néven pedig sajátos magyar szélsőjobboldali ideológiát talált ki, végül német segítséggel átvette a hatalmat és diktatúrát vezetett be Magyarországon. Kormányának tagja volt Pálffy is. Szálásinál elméleti szempontból élesebben vetődik fel a kereszténység és a nemzetiszocializmus viszonya azért, mert a hungarizmus kidolgozásánál meg kellett küzdenie az elvi ellentmondásokkal.

4.1. Pálffy Fidél

A nemzetiszocializmus és a kereszténység összeegyeztethetőségéről vallott különböző álláspontok konfliktusának egyik korai kifejeződése volt Pálffy Fidél gróf sajtópere 1934–35-ben. Pálffy az 1930-as évek meghatározó szélsőjobboldali vezetőinek egyike volt, ugyanakkor gyakorló katolikus, aki 1923-ban, tehát még politikai tevékenységének megkezdése előtt megkapta a pápai titkos kamarási kitüntető címet, amelyet világi személyeknek adományoztak.¹⁷ 1934 februárjában Mezgár Lajos székesfehérvári teológiai tanár a *Fehérvár* című lapban cikket jelentetett meg a nemzetiszocializmus világnézetéről annak kapcsán, hogy Pálffy Fidél lefordította és kiadta a német Ernst Reventlow gróf *Nemzetiszocializmus az új Németországban* című könyvét. Pálffy a cikk miatt sajtó útján elkövetett rágalmazás és becsületsértés vádjával beperelte Mezgárt, akit végül a táblabíróság 1935 tavaszán felmentett. Mezgár közben nyilatkozatot tett, amelyben visszavonta kijelentéseit, amelyek miatt Pálffy feljelentette. Pálffy viszont nem fogadta el a másodfokú bíróság felmentő ítéletét, és semmisségi panaszt nyújtott be ellene a Kúriához. Ezt később mégis visszavonta, arra hivatkozva, hogy megtudta, neki mint pápai kamarásnak a kánonjog szerint világi bíróság előtt nem szabadott volna egyházi személyt beperelnie. Az ügy a Szentszék érdeklődését is felkeltette a gróf iránt, akinek a nemzetiszocialista ideológia melletti elkötelezettségéről Angelo Rotta budapesti nuncius részletesen beszámolt feletteseinek. Eugenio Pacelli bíboros államtitkár (a későbbi XII. Piusz pápa), látva ennek az ideológiának a keresztényellenes tendenciáját, 1935 májusában utasította a nunciust, hogy figyelmeztesse Pálffyt, hagyja abba a nemzetiszocialista propagandát. Ha ennek nem tenne eleget, törlik a pápai kamarások névsorából. Pálffy írásban akarta megvédi magát, mert a magyar nemzetiszocializmust nem tekintette összeférhetetlennek pápai kamarási mivoltával. Rotta nunciust azonban nem győzték meg Pálffy érvei. A gróf ennek ellenére tovább folytatta a politizálást a nemzetiszocialista ideológia jegyében. Akkora küldetéstudattal és eszméibe vetett hittel rendelkezett, hogy még a Szentszék figyelmeztetését sem fogadta el, és ezzel vállalta, hogy megfosztják pápai kamarási címétől.¹⁸

4.2. Szálasi Ferenc

A katolikus egyházhoz mint intézményhez és az általa képviselt tanításhoz való ellentmondásos hozzáállás figyelhető meg Szálasi Ferencnél. Szálasi egyrészt egy sajátos magyar nemzetiszocialista ideológia, a hungarizmus kidolgozása, másrészt politikai szerepe,

ezen belül főként a nyilas diktatúra idején játszott vezető szerepe miatt lett kiemelten jelentős a magyar szélsőjobboldal történetében. Igyekezett magát hívő katolikusként feltüntetni, így például lelkigyakorlatra ment a Manrézába, a jezsuiták lelkigyakorlatos központjába. Sokakkal sikerült is ezt elhitetnie.¹⁹ 1938–40 között vezetett börtönnaplója azonban felfedi valódi arcát. Ebben sokat foglalkozott vallási kérdésekkel és az egyházakkal, egyházpolitikával. Vallásos jellegű küldetéstudattal rendelkezett, ugyanakkor gyűlölte az egyházat és a papokat. Antiszemitizmusa miatt problémát okozott számára, hogy a zsidóság Isten választott népe, és az ószövetségi Szentírás a Biblia része. 1940-ben például ezeket jegyezte fel naplójába: „Ha az egyházak tudnák, mi az igaz Isten, mi az igaz vallás, ki Krisztus Jézus: megdöbbenének saját istentelenségükön és vallástalanságukon (...) Meg vagyok győződve: nem fogok abban a mennyországban üdvözülni, melyet a papok találtak ki; és másodsor: az egyházak abban a pokolban fognak tönkremenni, amellyel híveiket ijesztgetik úton-útfélen.”²⁰ Szálasi kritikája az egyházakkal szemben egyrészt hatalomellenességből fakad, másrészt azonban az intézmény mellett a tant is érinti, amikor az eredeti jézusi tanítás meghamisításának vádját fogalmazza meg. Szálasi az őt, a kiválasztottat félreállító rend ellen fordul, és ezzel együtt az egyházak, mint a fennálló rend politikai támaszai ellen.²¹ Innen érthető az az ideológiai munkáiban megfogalmazott és a Nemzet Akaratának Pártja 1935-ös programjába is bekerült elképzelés, hogy az egyházakat ki kell zárni a politikából. A tanítás meghamisításának vádja összefügg az intézmény kritikájával, de annál tovább lép, és elsősorban nem a hatalomellenességgel, hanem a nemzetiszocialista eszmékkel függ össze. Nem kérdéses, hogy Szálasi vallásos volt, de erősen megkérdőjelezhető, hogy kereszténynek nevezhető-e. Volt benne valamiféle keresztény jellegű meggyőződés, de naplójából kitűnik, hogy belső konfliktusai voltak, mert érzekelte a keresztény tanítás és a nemzetiszocialista ideológia közötti ellentéteket, ellentmondásokat. A legszembeötlőbb ezek közül a faji antiszemitizmus és kereszténység zsidó gyökerei közötti ellentét volt. Ezeket úgy oldotta fel, hogy a keresztény tanítás bizonyos elemeit elvetette vagy átértelmezte, és kialakított magában egy sajátos „kereszténységet”, közben pedig bűnbakot keresett, és az egyházakat vádolta meg Jézus eredeti tanításának meghamisításával.

5. Válaszok a szélsőjobboldal megerősödésére 1938 tavaszán

Az akkoriban már legjelentősebb szélsőjobboldali irányzat, a nyilaskeresztes mozgalom megerősödésére katolikus oldalon 1938 tavaszán többféle válasz született, amelyeket szinte egy időben fogalmaztak meg. 1938. március 29-én Nyisztor Zoltán újságíró előterjesztést intézett Serédi Jusztinián hercegprímáshoz a politikai helyzettel kapcsolatban. Leírta, hogy a politikai katolicizmus válságban van, és elemezte ennek okait. Nyisztor úgy látta, hogy a nyilasok előbb vagy utóbb hatalomra fognak kerülni, és az egyháznak az az érdeke, hogy ez ne a katolicizmus ellenében, hanem közreműködésével valósuljon meg. Ezért a nyilasokkal való kiegyezést javasolta. Serédi a levélre csupán annyit válaszolt, hogy az abban foglaltakat tudomásul vette. Ez semleges, ugyanakkor tartózkodó válasz volt. A nyilasokkal való kiegyezés gondolatát nem csupán Nyisztor képviselte. Egyrészt nem egyedül a maga nevében írta meg levelét a hercegprímásnak, hanem egy csoport képviselőjében, amely elégedetlen volt a keresztény párt és a katolikus egyház politikájával. Másrészt levelét a KALOT, a katolikus agrárfjúsági mozgalom vezetőinek is elküldte. Nagy Töhötöm jezsuita, fenntartásokkal ugyan, de egyetértett vele, pedig nem kedvelte a nyilasokat, amint az naplójából is kiderül. Két nappal Nyisztor levelének megírása után, március 31-én Kerkai Jenő, a KALOT másik vezetője az általa szervezett találkozón egy olyan egységes hivatásrendi szervezet létrehozását javasolta, amellyel a nyilasoknak is számolniuk kell,

azaz amely az erősebb vagy legalábbis az egyenlő fél pozíciójából tárgyalhat velük. Felmerült a preventív hatalomátvétel lehetősége is a nyilasok hatalomra jutásának megelőzésére. A mozgalmat 1938. április 2-án hirdette meg Kerkai Szegeden. A harmadik esemény az április elején megtartott budapesti papi értekezlet volt, amelyet Pehm József zalaegerszegi apátplébános (később Mindszenty Józsefként vált ismertté, mivel nevét 1942-ben magyarosította) szervezett. A meghívóban leírta, hogy Magyarország jelenlegi helyzetében szükséges lenne véleményt cserélni a közéleti kérdésekről és egységes álláspontot kialakítani. Itt a szociális reformokra, a titkos választójogra és burkoltan a nyilas mozgalomra utalt. A meghívottak 28 vármegyéből, valamint Budapestről és Szegedről kerültek ki. Serédi hercegprímás azonban csak az egyik plébános leveléből értesült a tanácskozásról. A Budapesten tartott értekezlet határozatát Nyisztor Zoltán öntötte végleges formába. Ezt már felterjesztették Esztergomnak és átadták a sajtónak is. Ennek helyzetelemzése megegyezett azzal, amit Nyisztor a hercegprímásnak írt levelében felvázolt, de a következtetések mások voltak. A határozat alkotmányos alapon képzelte el a politikai rendszer továbbfejlesztését és kiállt a titkos választójog bevezetése mellett. A határozatot a szervezők eljuttatták a püspökökhöz, a plébánosokhoz, az Egyesült Keresztény Párt, a Független Kisgazdapárt és az abból kivált Matolcsy–Rakovszky-csoport képviselő tagjaihoz is. Ehhez a programhoz a legközelebb Imrédy Béla katolikus szociális reformprogramja állt, aki 1938 tavaszán lett miniszterelnök. Az Imrédy-kormányt a keresztény párt támogatta a Parlamentben.²²

A nyilas mozgalom megerősödésére adott három választ többen nem tartották egymást kizárónak. Ezt mutatja például az, hogy Nyisztor Zoltán mindhárom fent említett eseményben aktív szerepet játszott. A nyilasokkal való kiegyezés és a belső megerősítés a kedvezőbb tárgyalási pozíció elérése érdekében egymáshoz közel álló elképzelések voltak. A politikai rendszer alkotmányos alapon való továbbfejlesztése viszont más irányba mutatott, a nyilasok támogatottságának növekedése mögött meghúzódó politikai és szociális problémák megoldásával a szélsőjobboldal gyengítése felé.

6. A nyilasok egyházpolitikai programja

A különböző nyilaskeresztes pártok programjai²³ tartalmazták egyházpolitikájuk főbb elemeit is. Megtiltották volna az egyházaknak a politizálást, a politikai életben való részvételt és politikai kérdésekben való véleménynyilvánítást. Ugyanakkor növelték volna társadalmi szerepüket, hiszen nem ismerték el a felekezetenkívüliséget, minden állampolgárnak valamelyik bevett vagy elismert felekezet tagjának kellett volna lennie. Ez valószínűleg az egyházak állami ellenőrzését vonta volna maga után. Erre utal az is, hogy a Szentszékkal a magyar állam érdekeit figyelembe vevő konkordátumot kívántak kötni, és az államfő jogának tartották a magyar királyok főkegyúri jogának gyakorlását, aminek legfontosabb jogsítványa a püspökök kinevezése volt. Földreformot hirdettek, amely érintette volna az egyházi birtokokat is. Az egyházi nagybirtokokat a történelmi egyházak egyházközségei között osztották volna fel, hogy ezzel biztosítsák az alsópapság anyagi függetlenségét, méltó megélhetését. A keresztény erkölcsi normák érvényesítését hirdették meg a társadalomban, viszont ezt alárendelték a „köz javának” és „az eszmények szolgálatának”. Ez az ideológia elsőbbségére utal. A keresztény elvek érvényesítésének antiszemita tartalma is volt, hiszen szembeállították a „zsidó szellemmel”.²⁴ A hivatalos pártprogramok mellett a nyilas vezetők beszédei, cikkei és ideológiai írásai további részleteket árultak el egyházpolitikai elképzeléseikről. A Nemzeti Újság, amely katolikus politikai napilap volt, 1938 augusztusában hosszú cikkben bírálta a nyilasok egyházpolitikai programját. Elfogadhatatlannak tartotta az egyháznak a politikából való kizárását, a királyi főkegyúri jognak a mindenkori

államfő általi gyakorlását, az egyházi nagybirtokok felosztását, az alsópapság és a főpapság szembeállítását. Az egyházi álláspont szerint a magyar király főkegyúri joga visszaállt a Szentszékre, mivel a trón nem volt betöltve. Az egyházi nagybirtokok felosztását arra hivatkozva ellenezték, hogy azok célvagyonok, azaz intézmények fenntartását, a papság ellátását és egyéb meghatározott célokat szolgálnak. Az alsópapság érdekeinek kiemelése az egyházi hierarchia elleni támadást jelentette. A cikk emlékeztetett arra is, hogy miután Hitler nem engedélyezte a Német Birodalom területén élő katolikusoknak az 1938-as, Budapesten rendezett nemzetközi eucharisztikus kongresszusra, erre a jelentős katolikus ünnepségsorozatra való kiutazását, a nyilasok rölapjaikon a német és a magyar főpapokat támadták. Az érdeellentétek felsorolása mellett a cikk már az elején utalt az elvi ellentétekre is, miszerint a „népközösség” és a faj kultusza ellentétes a katolikus tanítással, de a legfőbb érv a kereszténység és a nyilaskeresztes ideológia összeegyeztethetlenségére az volt, hogy az utóbbi a német nemzetiszocializmus átvétele, a német nemzetiszocializmust pedig a pápa elítélte és tanait a kereszténységgel szemben állónak nevezte.²⁵ Ez a kijelentés fontos megállapítást tartalmazott, még ha erősen leegyszerűsítő is volt. A német és magyar nemzetiszocializmus között ugyanis létező, de csak látszólagos különbség volt a valláshoz való viszony tekintetében, mert az ideológia az eltérő viszonyulástól még nem változott és ugyanúgy ellenkezett a keresztény tanítással.

7. Összegzés

Az 1930-as években egy új szélsőjobboldali irányzat jelent meg Magyarországon, a magyar nemzetiszocializmus, amely a német nemzetiszocializmussal ellentétben kereszténynek mondta magát. A „keresztény” fogalmának használata elfedte a kereszténység és a nemzetiszocialista ideológia közötti tartalmi különbségeket és ellentmondásokat, ami sokakat megtévesztett. Ezért történhetett meg, hogy katolikus körökben számos esetben eltérő volt a német és a magyar nemzetiszocializmushoz való hozzáállás. Többen nem tartották veszélyesnek az egyházra nézve a magyar szélsőjobboldalt, de mások, köztük a budapesti apostoli nuncius is, egyértelműen látta annak veszélyét és a nemzetiszocialista ideológiának a katolikus tanítással való ellentétét. A szélsőjobboldali vezetők vallásosnak mutatták magukat, így például Szálasi Ferenc is, aki a nyilas mozgalom vezetőjeként tett szert irányító szerepre. Szálasi a nemzetiszocialista ideológia és a kereszténység közötti ellentétet úgy oldotta fel magában, hogy keresztény tanítás bizonyos elemeit elvetette és kialakított magában egy sajátos kereszténységet, miközben az egyházakat gyűlölte és a krisztusi tanítás meghamisításával vádolta. Kifelé azonban nem mutatta ki gondolatait, sőt, valószínűleg taktikai okokból, jó viszonyra törekedett az egyházakkal. A katolikus főpapok figyelmeztettek a szélsőséges ideológia veszélyeire, bár a nemzetiszocialista szervezetek egyértelmű hivatalos elítélése nem történt meg. A katolikus sajtó viszont világossá tette, hogy a legerősebb magyar nemzetiszocialista csoport, a nyilasok programja nem csak az egyház érdekeivel, hanem tanításával is ellentétes. A nyilas vezetők azonban továbbra is sikeresen fenn tudták tartani a kereszténység látszatát. A szélsőjobboldal megerősödésére 1938-ban katolikus oldalon több politikai válasz született. Ezek egy része a nyilasokkal való kiegyezést javasolta, mások viszont az alkotmányos alapon végrehajtott reformok mellett szálltak síkra. Ahogy Rotta nuncius is megfogalmazta, a szükséges szociális reformok és a földreform végrehajtásával lehetett volna a szélsőjobboldali ideológia előretörését megakadályozni. A reformokat azonban a korszak végéig nem sikerült végrehajtani.

JEGYZETEK

1. Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest. 446–461. old.; Paksa Rudolf (2009): Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 275–304. old.; Gergely Jenő (1987): A magyarországi katolikus egyház és a fasiszmus (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). Századok 121 (1987) 3–28. old.; Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) (2003): Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 2. kiadás. ELTE – Eötvös Kiadó. Budapest. 269, 324, 327, 372, 429. old.
2. Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán életrajza. In: Adriányi Gábor–Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán. Argumentum Kiadó. Budapest. 123–125. old.
3. Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica Kiadó. [Budapest]. 237–238, 241–242. old.; Spannenberg Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 190–193. old.; Csíky 2005. 140–143. old.
4. „Questi progetti di legge in generale furono accolti bene, perchè qui il movimento antisemita trova una profonda corrispondenza nella mentalità attuale degli Ungheresi.” Segreteria di Stato, Sezione per i Rapporti con gli Stati, Archivio Storico, Congregazione per gli Affari Ecclesiastici Straordinari (a továbbiakban: S.RR.SS. AA.EE.SS.) Ungheria, Pos. 77 P.O., fasc. 57, f. 7r, N1476/38. Angelo Rotta nuncius jelentése Eugenio Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. április 12.
5. Csíky Balázs (2012): Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola. Pécs. 154–155. old.
6. Nemzeti Újság, 1938. május 21., 2. old.
7. Csíky (2012): 146–150. old.
8. Uo. 155. old.; Glässer Norbert (2013): Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892–1944). In: Szöllösi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Szeged, 2012. november 8–10. Előadások. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága. Budapest. 247. old.; Bibó István (2001): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest. 25. old.;
9. Paksa 2009. 275–276, 286, 298–299. old.
10. V. ö. Nyisztor Zoltán (1971): Ami a Vallomásból kimaradt. Róma. 92. old.
11. Gianone András (2010): Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest.
12. Csíky Balázs (2010): Serédi Jusztinián hercegprimási tevékenysége. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Budapest. 366–367. old.
13. Gergely Jenő (1993): A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944). Typovent Kiadó. [Budapest]. 115. old.
14. „Questo Szálasy (!), a quanto mi si dice, è una brutta copia più che di Mussolini di Hitler, per l'aria un pò esaltata e un pò profetica che assume.” S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 51 P.O., fasc. 48, f. 74r, Rotta nuncius jelentése Pacelli bíboros államtitkárnak, Budapest, 1938. február 28.
15. S.RR.SS. AA.EE.SS. Ungheria, Pos. 70 P.O., fasc. 53, ff.75r–78v, Rotta jelentése, Budapest, 1937. december 24.; Pos. 51, fasc. 48, ff. 72r–75v, Rotta jelentése, Budapest, 1938. február 28.; Pos. 79, fasc. 58, ff. 54r–57v, Rotta jelentése, Budapest, 1938. augusztus 22.
16. Beke Margit (szerk.) (1992): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 2. kötet. Aurora. München–Budapest. 95, 148, 166 old.; Csíky 2010. 368–369. old.; Gergely Jenő (1988): Eucharisztikus világkongresszus Budapesten / 1938. Kossuth Könyvkiadó. [Budapest]. 79–81. old.
17. Gyurgyák 2001. 695–696. old.; Acta Apostolicae Sedis 15 (1923) 243. old.
18. Csíky 2010. 364–365. old.; Pálffy Fidél mint titkos kamarás 1924-től kezdve szerepel a pápai évkönyvben, az Annuario pontificioban, utoljára az 1936-os kötetben. (Annuario pontificio per l'anno 1936. Roma. 1128. old.) 1937-től kezdve már nem szerepel a pápai kamarások között.

19. Csíky 2005. 138. old.
20. Csiffáry Tamás (szerk.) (1997): Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filum. h. n. 180, 182. old.
21. Paksa 2009. 295. old.
22. Csíky 2005. 138–140, 147–149. old.; Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalmpolitika 1935–1946. História–MTA Történettudományi Intézete. Budapest. 65–69. old.; Gergely 1993. 148–150. old.
23. A Nemzet Akaratának Pártja programja, 1935. március, a Nemzeti Szocialista Magyar Párt – Hungarista mozgalom programja, 1938. március–április, a Nyilaskeresztes Párt programja, 1939. március 15.
24. Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 327, 328, 330, 372, 373, 379–380, 427, 429. old.
25. Ők és a katolicizmus. Mit hirdet a nyilasok hivatalos egyházpolitikája? Nemzeti Újság, 1938. augusztus 14., 5–6. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Balogh Margit (1998): A KALOT és a katolikus társadalmpolitika 1935–1946. História–MTA Történettudományi Intézete. Budapest.
- Beke Margit (szerk.) (1992): A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között. 2. kötet. Aurora. München–Budapest.
- Bíbó István (2001): Zsidókérdés Magyarországon 1944 után. Múlt és Jövő Kiadó. Budapest.
- Csiffáry Tamás (szerk.) (1997): Szálasi Ferenc börtönnaplója 1938–1940. Budapest Főváros Levéltára – Filum. h. n.
- Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán életrajza. In: Adriányi Gábor–Csíky Balázs (2005): Nyisztor Zoltán. Argumentum Kiadó. Budapest. 9–296. old.
- Csíky Balázs (2010): Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció. ELTE BTK. Budapest.
- Csíky Balázs (2012): Jubileumi esztendő és katolikus megújulás a Horthy-korszakban. In: Bánkuti Gábor, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár (szerk.): A 20. század egyház- és társadalomtörténetének metszéspontjai. Tanulmányok a Pécsi Egyházmegye 20. századi történetéből. Pécsi Püspöki Hit tudományi Főiskola. Pécs.
- Gergely Jenő (1987): A magyarországi katolikus egyház és a fasizmus (Különös tekintettel az 1930-as évektől 1944-ig). Századok 121 (1987) 3–28. old.
- Gergely Jenő (1988): Eucharisztikus világkongresszus Budapesten / 1938. Kossuth Könyvkiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő (1993): A keresztényszocializmus Magyarországon (1924–1944). Typovent Kiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő (1999): A katolikus egyház története Magyarországon 1919–1945. Pannonica Kiadó. [Budapest].
- Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc (szerk.) (2003): Magyarországi pártprogramok 1919–1944. 2. kiadás. ELTE – Eötvös Kiadó. Budapest.
- Gianone András (2010): Az Actio Catholica története Magyarországon 1932–1948. ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola. Budapest.
- Glässer Norbert (2013): Dinasztikus és nemzeti kultuszok a magyar nyelvű budapesti orthodox zsidó sajtóban (1892–1944). In: Szöllősi László (szerk.): Pro Scientia Aranyérmesek XI. Konferenciája. Szeged, 2012. november 8–10. Előadások. Pro Scientia Aranyérmesek Társasága. Budapest. 245–249. old.
- Gyurgyák János (2001): A zsidókérdés Magyarországon. Osiris Kiadó. Budapest.
- Nyisztor Zoltán (1971): Ami a Vallomásból kimaradt. Róma.
- Paksa Rudolf (2009): Szélsőjobboldali mozgalmak az 1930-as években. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 275–304. old.
- Spannenberger Norbert (2009): A politikai katolicizmus. In: Romsics Ignác (szerk.): A magyar jobboldali hagyomány, 1900–1948. Osiris Kiadó. Budapest. 186–213. old.